

VASVÁRI JENŐ: AZ 1848-AS SZABADSÁGHARC TÁBORI KÓRHÁZAI¹

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Kapronczay Károly és Szállási Árpád**

A tábori kórházak szervezése csak 1848. szeptember–októberben indult meg. A kezdetben Batthyányval az alkotmányos úton botorkáló szabadságharc csak lassan szakad el Bécestől. Bár az áprilisi országgyűlés az önálló hadügy mellett döntött, mégis a bécsi hadügyminisztérium és egészségügyi vonalon az Oberfeldaerztliche és Stabsfeldaerztliche Direction irányít nemcsak a hazánkban állomásozó császári seregben, hanem a lassan alakuló honvéd és nemzetőr zászlóaljknál is. Csak szeptember 20-án neveznek ki a 10 nemzetőri osztályhoz igazgató főorvost, Sauer Ignácot. Az események ezután gyorsan követik egymást, Jellacsics szeptember 11-i betörése bebizonyítja, hogy a bécsi kamarillával nem lehet megegyezni, napok alatt 16 új zászlóalj alakul, Jellacsicsot kiűzik az országból. A nemzet tudatára ébred saját erejének, megalakul a Honvédelmi Bizottmány Kossuth vezetésével és október 13-án rendelet szünteti meg a bécsi Hadügyminisztérium befolyását. A sereg a „Honvédség” nevet veszi fel és megindul nagyobb szabású szervezése. Stáhly Ignácot, az ország legtekintélyesebb orvosát kinevezik tábori igazgató főorvosnak és kezdetét veszi egészségügyi téren egy eleinte lassú, de egyre gyorsuló fejlődés.

Október közepén szervezik az első hadikórházakat Győrben és Mosonban a schwechati csata 1000 sebesültjének. Az első fázisban központosításra törekednek, a győri, mosoni ispotályok felállításával egy időben Stáhly Pesten készít elő kórházat, hogy ide szállítsák át a sebesülteket. A centralizáció azonban a hadműveletek során nem vált lehetségessé és egyre inkább előtérbe került a sok kis hadikórház hálózata, melyek mögött nagyobb vidéki centrumokban állandóbb jellegű nagyobb kórházak fogadják a kiürítetteket. Stáhly szervezi meg a pesti hadikórházakat és személyesen utazik a nyugati és déli határszélekre szervezni és ellenőrizni. Délen Grósz Albert kórházi felügyelő orvos Nagykanizsán, Pécsváradon, Győrben, Veszprémben és Vácott alapít tábori kórházakat, később Kis-Ókércsén, Verbászon, Kanán, Törökbecsén, Óbecsén, a Muraközben és Szatmárnémetiben. A felvidéken Tormay Károly és Flór Ferenc létesít kórodákat. Kossuth december 5-i rendeletében kijelöli a kórházi főorvos jog- és munkakörét, aki minden katonai kórházban „intőzőleg, munkálólag, nemcsak felügyelőleg” működik, felelős minden tekintetben.

A bécsi udvar nyílt támadása készületlenül találja még a nemzetet, Windisch-Grätz hadai elől kénytelen visszavonulni. (...) Pest-Budával komoly hadikórház bázis vész el, amely 2168 ágyat számlált és Stáhly decemberi jelentése szerint a következőkből állt:

	Kórház	Ig. főo.	főo.	alo.	össz. orvos	ágyak sz.
1.	Szvetanay utcai	3	5	11	20	360
2.	Szeminárium	2	3	6	11	190

¹ Forrás: Vasvári Jenő: Az 1848-as szabadságharc tábori kórházai. = Katonaorvosi Szemle, 1955. pp. 297–303, 384–394. (A tanulmányt rövidítve közöljük – a szerk. megj.)

3.	Károly-laktanya	1 törzsor.	5	18	24	800
4.	Egyetemi	1	2	4	7	80
5.	Üllői laktanya	1	–	2	3	30
6.	Soroksári úti	1	–	2	3	8
7.	West és Graipl	1 ezds.	1	3	5	200
8.	Császárfürdői	–	2	4	6	155
9.	Szt. Flórián	1 ezredo.	1	4	5	255
	Összesen				90 orvos	2158 ágy

Később Pest visszafoglalása után ezeket még bővítették: a Károly kaszárniai főkórház fiókot kapott Budán a Fő utcában 300 ágygal, ennek pedig Kiscell és Sáros-fürdő mellett voltak fiókjai. Ezenkívül használatba vették a várbeli Iskola u. 1. sz. alatti és a Ludovika Akadémiában létesített császári kórházakat.

A nagy visszavonulás végső akkordjaként a maroknyi honvédsereg mindenre elszántan védelemre rendezkedik be a Tisza vonalán. Itt alakul ki a tábori kórházak új vonala. Windisch-Grätz kevélyen jelenti a császárnak: „Magyarország Felséged lábai előtt hever!” De közben Bem tábornok kis haderejével megtisztítja egész Erdélyt a császáriaktól, támaszt, hátszágot teremt a debreceni kormánynak. Kossuth lángeszű vezetése mellett új hadsereg és hadi szervezet alakul ki a téli hónapokban. A 63 éves Stáhly helyett, aki betegsége miatt Pesten maradt, Flór Ferenc, a Rókus fiatal főorvosa, Pest tisztí főorvosa veszi át a hadügyminisztérium egészségügyi osztályának vezetését.

A menekülés zavarai után rendet teremt, amiben a megnyugodott harci viszonyok segítségére vannak. Megszervezi a személyi, gyógyszer-, műszerellátást, feltölti Erdélyt és az arcvonalat tábori kórházakkal. A dicsőséges tavaszi hadjárat alatt az újjászervezett egészségügy megállja a próbát és Flór kialakítja a tábori kórházak végleges rendszerét.

A „zászlóalj-közápolóhelyen” elsősegélyben részesült sebesültek, betegek számára a csatahely közelében létesült az ideiglenes tábori kórház helyi eszközökkel, többnyire polgári orvosokkal. A sebesültek egy része a mozgó tábori kórházba került, amely magasabb csapategységeknél, dandárnál, hadtestnél működött és 10–20 szekérre felszerelhetően követte csapatát. Az ideiglenes és mozgó kórodákból a hosszabb gyógyulást igénylők a fronttól távolabb fekvő állandó tábori kórházba kerülhettek, amely valamelyik városban volt, mint Karcag, Debrecen, Nyíregyháza, Nagyvárad, Szeged, Pest, Buda, Fehérvár, Győr.

Az 1849. május 21-i jelentés szerint 64 régi és 18 új tábori kórház állt fenn. Augusztusig több, mint száz tábori kórház működött a visszafoglalt ország területén. Ezek a következő helyeken létesültek:

Abony	Kézdivásárhely	Ó-kér
Arad	Kisújszállás	Orosháza
Baja	Kolozsvár	Pankota
Balassagyarmat	Komárom	Pécsvárad
Balászfalva	Kunszentmárton	Promontur
Belényes	Léva	Rahó
Beszterce	Lugos	Pécska
Besztercebánya	Madaras	Segesvár
Békés	Makó	Szabadka
Békéscsaba	Marosvásárhely	Szarvas
Brassó	Marosportus	Szatmár
Cegléd	Máramarossziget	Szárszabes
Cibakháza	Medgyes	Szászváros
Debrecen	Mehádia	Szeged
Dés	Mezőberény	Szegvár
Derecske	Mezőkeresztes	Szentes

Derekegyháza	Mezőhegyes	Szoboszló
Déva	Mezőkövesd	Szolnok
Dunaföldvár	Mindszent	Szolnokabony
Eger	Miskolc	Tata
Fény	Moson	Tiszafüred
Fehértemplom	Munkács	Tokaj
Fogaras	Muraköz	Torda
Gödöllő	Nagybánya	Törökbecse
Győrök	Nagykanizsa	Törökszentmiklós
Gyöngyös	Nagykálló	Turkeve
Győr	Nagykároly	Ujpécs
Hajduböszörmény	Nagykátá	Ujszász
Hátszeg	Nagybecskerek	Ujváros
Hódmezővásárhely	Nagyvárad	Vác
Jászberény	Naszód	Verbász
Karánsebes	Nádudvar	Veszprém
Karcag	Nyíregyháza	Világos
Kassa	Nyitra	Vöröstorony
Kecskemét	Óbecse	

Ha ezekhez hozzászámítjuk a budai és pesti 14 ispotályt és megemlítjük, hogy egyes városokban több hadikórház is volt, pl. Komáromban négy, körülbelül 120 tábori kórházat számlálhatunk össze. Egyesek szerint 200-ra tehető a számuk. Ezeknek jó része ideiglenes jellegű volt, hetekig-hónapokig állt fenn a hadi helyzet szerint.

A magyar hadsereg dicsőségének tetőpontján, az ország visszafoglalása után megfordul a hadiszerencse (...), a tábori kórházak mindig nehezebb körülmények közt végzik munkájukat. Az „Egészségi Osztály” vezetését Lumniczer veszi át, aki Görgei törzssorvosa. Ő végzi az átcsoportosításokat, a menekülést Szegedre, majd Aradra. A sebesültek száma folyton nő, a betegeké különösen, a nélkülözések, élelemhiány ezrével szedi az áldozatokat. A kimerült, menekülőkkal teli országban már nincs gyógyszer, kötszer, de az orvosok, a tábori kórházak az utolsó percig híven teljesítik kötelességüket, gondoskodnak az ellenség kezébe kerülő betegekről is.

Ami egy-egy tábori kórház létesítését illeti, a nagyobbakat az egészségi osztály rendezte be, a mozgó kórházakat is, a helyi, ideigleneseket a hadsereg-törzssorvos, hadtest-rendező főorvos vagy a csapat parancsnoka szervezte a helyi kormánybiztossal és azután jelentették felfelé. Sokat alapított az „Országos Főápolónő”, Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna, a szemlélő törzssorvosok: Kanka Károly, Obonyai, Matavovszky, ha szükség volt rá. A tápióbicskei ütközet sebesültjei részére maga Kossuth gondoskodott ispotályról. A mindenüvé eljutó Közlöny tájékoztatta a csapatorvosokat az új kórodákról, ahová küldhetik a kiürítendőket. Hogy mekkora legyen a kórház, azt a sebesültek száma és a helyi adottságok határozták meg. Így Komáromban 1420 sebesültnek két 500 ágyasat, egy 300 és egy 120 ágyasat rendeztek be; Miskolcon, Egerben 1000 ágyasat szerveztek két részletben, de nem kellett általában ilyen nagy ágylétszám, legtöbbször elég volt 100–200 ágyas, vagy még kisebb is. Ha nem fértek el helyben a betegek, fiókot rendeztek be a szomszéd községben. Aradon az ágyúzás miatt szétszórta helyezték el az ispotályt. A harc elvonulásával feleslegessé vált tábori kórodákat áttelepítették, csökkentették vagy megszüntették. Például a tiszafüredi nagy kórház egy részéből Gödöllőn szerveztek új kórházat. Szegeden a fő kórháznak sok kisebb fiókja volt, összesen 900 ággyal.

A nemzet határtalan áldozatkészsége tette lehetővé ezt a gyors szervezési módot. A Közlönyben állandóan hasábokat töltenek meg az ajándékozásokról szóló tudósítások. Kossuthné és Kossuth Zsuzsa nőegyletei a honleányok és asszonyok százezreit mozgósították a gyűjtésre. Szinte órák alatt jött össze egy 200 ágyas kórház felszerelése, ágyak, ágynemű, tépés, a helybeli orvosok azonnal elkezdték a munkát saját eszközeikkel, amennyiben rendelkeztek ilyenekkel. Az

orvosok nem maradtak le az adakozás terén sem. Dr. Nagy tisztiorvos Nyitrán egymaga rendezett be egy 230 ágya kórodát. Grósz Albert rendező főorvos Nagyváradon minden meggyógyított honvédért egy forintot adott az ápoló személyzetnek. A tataiak kórházlétesítésre megtakarított 700 forintjukat adták oda. Akadtak közömbös vagy éppen önző helyek is, amelyek még akadályozták is a szervező munkát, de ez ritkaságszámba ment.

Az ideiglenes ispotály egy hivatalos épületben, iskolában, rendházban vagy kastélyban rendezkedett be, esetleg több parasztházban. 1849 májusában Flór rendeletet adott ki az iskolák kiürítésére, mivel a tanítás megindult. (...)

Az ideiglenes kórházaknál eleinte katonaorvosok dolgoztak, de a gomba módra szaporodó ispotályokhoz nem lehetett elég katonaorvost nélkülözni, a csapatoktól való felváltva-vezénylések nem váltak be. Egyre inkább a helybeli orvosok lettek az ideiglenes és részben az állandó kórházak orvosai, akik egyéb munkájuk mellett látták el – sokszor ingyen – a hadi ispotályokat is. A fegyelem fenntartása végett a nagyobb kórodákba magas rangú honvédorvosokat neveztek ki parancsnoknak. Pesten a Károly kaszárniai kórház élére Obonyai százados, az Üllői útba Pólya százados, a József laktanyaiba Fromhold Károly százados került. Később kialakult a végleges rend: a kórháznak katonai parancsnoka tartotta fenn a fegyelmet, aki nem volt orvos, orvosi ügyekbe nem szólt bele. A főorvossal együtt haditörvényszékileg felelt az ápolásért, élelmezésért és a tisztaságért. A gazdasági ügyeket egy számvevő tiszt intézte. Klapka hadügyminiszter rendeletileg tiltotta meg, hogy a főorvos gazdasági ügyekkel foglalkozzék, 120–150 ágyanként egy fő- és két alorvos teljesített szolgálatot.

A mozgó tábori kórházaknak honvédorvosi személyzete volt. A VII. hadtest mozgó kórházában 1 igazgató törzsorvos-őrnagy, 1 dandár főorvos-százados, 3 főorvos-százados (1 számfeletti), 1 alorvos-hadnagy, 1 kórh. segédorvos, 1 kórh. segéd szolgált. A mozgó kórháznak négy osztálya volt két-két orvossal.

Az egészségi osztály megkövetelte, hogy kéthetenként a személyi ellátottságról ún. „létkimutatás”-t terjesszenek fel és jellemezzék is az ott szolgálókat. Egységes űrlapokon kellett azt beadni, amin a következő rovatok voltak:

Csapat (kórház) neve	Hivatal, rang	Név	Oklevél	Kinevez. idő, hely	Állomása	Hiány
----------------------------	------------------	-----	---------	-----------------------	----------	-------

Oklevél szerint: „orvos-tudor, sebész-, szemész-, szülésmester” szerepelt, illetőleg „sebész és szülész, orvos, sebész és szemész”, stb. A jelzők: „ügyes, haszonvehető, szorgalmas, szakértő, gyakorlott” voltak.

A kórházak gazdasági és betegforgalmi jelentést 5–10 naponként adtak be („rapport”) a seregtest törzsorvosának.

A kórházi hálózat szervezése menetközben történt, a sebesültellátás helyi szükségletei és az események gyorsasága irányították, melyek nem engedtek időt kiképzésre, gyakorlat megszerzésére. A működési elvek így csak munka közben alakultak ki. Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a szokatlan körülmények közé került és saját iniciatíváik szerint működő orvosok sok hibát követtek el és ezért minimális következmény lett a többszörös ellenőrzés és hiányosságok kiküszöbölésére, a hibák helyrehozására. Elsősorban a csapat törzs- vagy főorvosa ellenőrizte a tábori kórházakat a polgári hatóság képviselőjével együtt, valamint a csapat parancsnoka. Egy ilyen alkalommal a III. hadtest törzsorvosa, Matavovszky egy 150 ágyas kórházat létesített, egy másiknál a zsúfoltságot szüntette meg, elkülönítette a bujasenyveseket, műtéteket végzett. Garay és Parlagi törzsorvosok hasonló működésről számolnak be, így például kitakarítottak egy kolostori kórházat, amely tele volt tetűvel és a négy főorvos közül kettőt azonnal elbocsátottak.

Ezenkívül külön megbízott törzsorvosok voltak, akik egy-egy kórházcsoporthoz megfigyelését végezték külön megbízásra, mint Obonyai és Kanka Károly. Márciusban, amikor még nem futottak be rendesen a jelentések, Flór személyesen utazott ki megfigyelni a kórodákat. Kossuth,

aki egyébként is szíven viselte az egészségügy sorsát, külön ellenőrző-szervező apparátust bocsátott rendelkezésére Kossuth Zsuzsanna személyében, aki segédeivel rövid idő alatt 72 kórházat szemlélt végig, többet ő létesített, átcsoportosított és mindenütt azonnali hatállyal elintézte az összes ügyeket, gondoskodott a szükségesekről, megbüntette a bűnösöket.

A tábornokok is ellenőrizték kórházaikat. Dembińszky rendben találta az egri kórodát, Wisocki tábornok a miskolcít találta példás rendben. Rengeteg gondja közepette Kossuth arra is szakított időt, hogy személyesen ellenőrizze például a pesti szállítóházat (kiürítő kórház), amelyre sok panasz volt. Valóban nem volt parancsnok, sem iroda; zsúfoltság volt, különösen a foglyoknál, akiknek bíró elé állításuk húzódott, zavarok voltak a ruházat terén és németül folyt az adminisztráció.

A Honvédelmi Bizottmány elnöke 24 óra alatt rendet teremtett. Mészáros hadügyminiszter két nap múlva, november 24-én jelenti, hogy az intézetet áthelyezték a szerviták épületébe, amelyet közmunkával helyreállítottak; rendezett iroda, parancsnok van, a bíraskodás folyik és a nemzetőrök ruhaügye elintézés alatt van.

Működési szabályzat hiányában a törzsorvosok saját hatáskörükben hoznak szabályokat. Garay törzsorvos intézkedései egész átfogó jellegűek; a központi rendeleteken, az igazgató főorvos felelőssége, jelentések felterjesztése, kinevezések rendje mellett kiterjed úgyszólván mindenre. Gyógyítás terén: a nagyobb műtétekhez a törzsorvost vagy ig. főorvost meg kell hívni, kül- és belbetegek elkülönítése, fejtáblák használata az ágynál, éjjeli ügyelet, az orvosok közül egy felügyelő orvos, az orvos szabadidejének biztosítása a reggeli és esti vizit között, sérülési napló vezetése felvételnél, megfelelő halottkihordó rendszer koporsóban; katonai téren az őrszolgálat bevezetése és betegfelvételnél a parancsnok szerepe voltak a főbb intézkedései. Ő megengedte a homeopátiát is, de az egészségi osztály megtiltotta. Barna dr., Meszlényiné adjutánsa rendeletileg adott ki néhány utasítást a kórházi működésre vonatkozólag:

1. A kórházi rend, felügyelet, fegyelem a parancsnok gondja.
2. A főorvos humanus legyen a személyzet és a beteg iránt.
3. Az ápolónőket az osztályos orvosok oktatják, főorvos ellenőrzi.
4. A fejtáblán a kórmegállapítás, étrend, műtét napja és külön rendelésnek szerepelnie kell.
5. Az osztályokat, ágyakat, kórtermeket számozni kell.
6. A felvételi anyakönyvön kívül az osztályos orvos külön jegyzéket vezessen, amelyet a főorvos ellenőriz.
7. A sebesültek számát jelenteni kell.

A gyógyítás színvonala nem maradt el az évszázados hadi gyakorlattal rendelkező osztrákoké mögött. A lehetőségeket maximálisan kihasználva, az orvosok tudásuk legjavát nyújtották. Egy-egy csata sebesültjeinek száma egészen különböző volt, a harc lefolyása épp oly döntően befolyásolta, mint a csapatok létszáma. A fehértemplomi csatában 19 sebesült volt (6000 harcoló), Velence-Pákozdnál 37 (21.000) az ellenségénél nagyobb létszámmal 102. A schwechati ütközetben közel 1000 harcos sérült meg, főleg az ágyúzás miatt és menekülés közben; a szeghalmi csatában 231 volt az ellátandók száma, ebből 19 volt a nehéz sebesült (8%).

Részletesebb jelentés maradt fenn a tiszaföldvári és szenttamási ütközetekről. Itt 38 sebesült volt (támadás), ebből:

21% comb, 21% alszár, tehát láb összesen 42%,

kar, kéz 29%, fej 16%, mell 5%, has 8%-kal szerepelt.

4 alszárat, 2 combot és 1 alkart amputáltak, ebből 3 alszáramputált maradt éltben. Egy medence-, 2 mell-, 1 koponya és 1 haslövéses szállítás közben halt meg.

Jó eredményei voltak Vrasda Márton főorvosnak, akinél május első 10 napjában 26 beteg közül egy halt meg, 10 gyógyultán tért vissza csapatához, 15 főt kellett a debreceni állandó tábori kórházba ürítenie. Fekete (Schwarczer) rendező-főorvos jelentése szerint zászlóaljanként 30 beteg volt, ami 3%-nak felel meg.

Kálazdy, Lumniczer rendező-főorvosa részletesen beszámol az 1849. januári betegforgalomról. Ez hadosztály-viszonylatban 350 főt tett ki. Január végén a körmöci kórházban ápolás alatt álló 135 fő megoszlását tekintve:

sebesült	40 fő	csorva láz	12 fő	lábfgy	23 fő
tüdőlob	5 fő	orbánc	5 fő	bujasenyv	28 fő
pleuralob	14 fő	hagymáz	3 fő	köröm dag	2 fő
csúz	3 fő				

Egy másik 4500 főnyi hadosztály 15 napi betegforgalma télen, csataszünetben:

Külső betegségek:

fagyás	33 fő	bujasenyv	28 fő
orbánc	2 fő	tört seb	2 fő
fekély	34 fő	vágott seb	5 fő
sérv	2 fő	zúzott seb	14 fő
rüh	4 fő		

Belső betegségek:

tüdőhurut	62 fő	pleuralob	16 fő
tüdőlob	2 fő	májlob	2 fő
tüdővész	3 fő	csorvás láz	33 fő
váltóláz	27 fő	csúz	22 fő
köszvény	3 fő	hasmenés	12 fő

Összesen 306 beteg volt a két hét alatt (havi 14%), ebből 218 gyógyult, 88-at állandó kórházba üritettek. Itt aránylag kevés a bujasenyves, országos viszonylatban igen magas volt a számuk, a legpresszimistábbak szerint a betegek kétharmada volt nemibeteg. Az egészségi osztály állandó küzdelmet folytatott a bujasenyv ellen, ami alatt az összes nemibetegségek értendők.

Már Sauer elrendelte a „kéjhölgyek” kéthetenkénti megvizsgálását (Pesten és Budán 53 bordélyház volt 150 kéjnővel) és a szegények ingyen kezelését. Később már a kényszerkezelés jegyében születnek a rendszabályok. Ha a tábor közelében beteg nőt találtak, be kellett vinni a legközelebbi kórházba. Ezekről és a beteg katonákról külön jelentéseket kellett beterjeszteni. A honvédeket figyelmeztették a kuruzslóktól való óvakodásra. Ha kórházban, szülőintézetben bujakórt fedeztek fel, a beteget kényszerkezelésre fogták.

Az egészségügyi szolgálat jó munkáját bizonyítja, hogy a hadseregben nem volt említésre méltó járvány.

Egy tifuszos köztüzér visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a főorvos naponta egyszer, az alorvos többször is megnézte a betegeket. Őt köménymagleves diétán kezelték, majd roborálták (borleves, spec, amari-t és fél adagot kapott ételenként, ebben levest, húst, mártást, könnyű főzeléket, spenótot, podlupkát, savanyú krumplit...).

„... A jelen szabadságharczainkban éltoket oly hősies elszántsággal feláldozó honvédek sebesülésük esetében a hálás hontól a legnagyobb figyelmet és ápolást méltán igényelhetik...” – fejezi ki Aulich egyik rendelete a szabadságharc gondolkodásmódját a sebesültek ápolásáról. De sajnos az ápolók kérdése az egészségügy egyik nehezen megoldható feladata volt. Az eddig fennállott 3000 ágy azt is elárulja, hogy szakképzett ápolószemélyzet nem igen volt az országban. Ahogy a beteganyag legnagyobb része otthon vészelte át a bajt, úgy az ápolást a feleségek, leányok, szolgálók látták el a családban, természetesen nem szakképzett módon. Egész végig nagy

hiány volt ápolókból. Szeptembertől Baldacci rendeletére a harcoló csapatok betegek arányában honvédeket vezényeltek a tábori kórházba ápolásra. Stáhly utasítására Stockinger tanár a Szvetanay Kórházban ápolóképző tanfolyamokat tartott, amelyekre a zászlóaljok egy-egy alkalmas embert küldtek.

A vezényelt honvédek hozzáértés és kedv nélkül, sokszor undorodva a betegtől, igen rosszul működtek Stáhly eleinte saját vagyonából jutalmazta külön őket, később dupla zsoldot kaptak, majd ingyen ételmet, 1 icce bort és pálinka-adagot. Ez már javított a helyzeten. (...)

Meszlényiné kezdeményezésére bevonták a nőket – a világon először – a tábori ápolásba. Ez nem ment könnyen, makacs ellenzője volt az egészségi osztálynál Töltényi titoknak. Ő a fegyveres szolgálatra alkalmatlanokat akarta felhasználni, megfelelően kiképezve és begyakoroltatva. Kossuth is a nők alkalmazása mellett volt, és így már május 14-én megjelent erről a rendelet, megjegyezve, hogy azért a férfi ápolók maradjanak egyelőre a helyükön. (...)

A kórodák irodáiban eleinte díjas gyakornokokat alkalmaztak, majd Szabó ezredes, hadügyi államtitkár elrendelte, hogy ezeket a helyeket rokkantakkal vagy alkalmatlanokkal töltsék be.

A közápolóhelyen nem volt idő gyógyszerelésre, de a tábori kórházban a sebesült már kielégítően részesült gyógyszerellátásban. Legfontosabb volt a kloroform és az éter a műtétekhez. 1846-ban végezték az első altatásos műtetet Londonban; Balassa 1847-ben operált hazánkban először altatásban és 1848-ban már teljesen elterjedt a hadorvoslásban. A csapatok, kórházak fonszámra kérik állandóan az altatókat (pl. az óbcesei kórház július 26-án 2 fontnyit kér, a 61. zászlóalj kloroformot kér, Flór étert is küld). A belföldön található alapanyagokban végig nem volt hiány, a külföldieket, pl. a kinint, igyekeztek pótszerelni.

Kossuth utasítására Irinyi Pest feladása előtt felvásárolta a fellelhető gyógyszereket és műszereket, ez lett az alap egy központi gyógyszerertárhoz, amely Debrecenben Szerényi Ignác vezetése alatt hamarosan megnyílt. A tavaszi hadjárat megindulása után a központ mozgó tábori gyógyszerertárakat szervez, melyek márciusban megkezdik működésüket. Később külön gyógyszerészeket neveznek ki ezekhez. A többi kórház és csapat polgári helyen szerezte be szükségletét, ahol a piaci árakból 30% engedményt kaptak. A csapatoknál bőségesen rendeltek gyógyszereket, Flórnak külön rendelkezni kellett, hogy takarékoskodjanak. Egy februári intézkedésében a használt gyógyszeres üvegek visszaszolgáltatását rendeli el.

A kötszereket, amelyekből óriási mennyiség kellett, a honleányok, asszonyok, öregek áldozatkészsége szolgáltatta, akik szorgalmasan készítették a tépéseket, pólyákat, kötéseket és rövid úton eljuttatták a megfelelő helyre.

Már nehezebb probléma volt a műszerellátás, mert az országban igen kevés volt a műszer, gyártás egyáltalán nem folyt. A nagyvárad várkórház november 23-án jelenti szükségletét: érnymasz, szike, kések, érfogó, csontfogó, zárcsipesz, hudcsap, tűk, golyóhúzó. Eszerint semmijük sem volt. Még 1848 végén köteleznek minden honvédorvost arra, hogy elsősegélyhez szükséges zsebtárcát vásároljon, amelyben varróeszközök, csipesz, szondák voltak. De már 1849. január végén a kardgyárból átalakított nagyvárad üzemben, Szegeden és még egy-két kisebb helyen nagy iramban megindul a műszergyártás. Flór február végén és március elején kéri a tábori kórházak hiányainak bejelentését, mert „...minden szükségletet ki tud elégíteni...”. Persze, a készlet napok alatt elfogy, a IV. hadtest március 19-én már hiába jelentkezik. Flór meg is inti, miért csak három hét múlva reagált a felszólításra! Az ezután jelentkező hiányokat gyorsan ki tudja elégíteni és a Közlönyben állandóan figyelmezteti a kórházakat, hogy jelentsék hiányaikat, mert minden hiány feltöltése csak a bejelentésen múlik.

Irinyi Dániel intézi a műszerkészítést. Egy megrendelés Flórtól a következőkből állt (április 20-án):

1. 50 nagyobb műszerszekrény csomoló és lékező eszközökkel, külön mindegyikbe golyóhúzót, hudcsapot és egy pár miscellaneumot.
2. 100 kézi zsebtárcát a legszükségesebbekkel,
100 golyóhúzót,
100 érnymaszt,

100 közép fecskendőt,
20 suspensoriumot
10 jobboldali,
10 baloldali és
10 kettős sérvkötőt.

Grósz Albert is közreműködött a nagyvárad műszerkészítésben, Szegeden külön művégtaggyár dolgozott. Kölber kocsigyártónál speciális sebesültszállító szekereket gyártattak.

Az egészségi osztály jó anyag-utánpótló munkájára jellemző Flórnak Lumniczerhez írt egyik levele, melyben közli, hogy most nem tud gyógyszert és nadályokat küldeni. Ahogy levelét befejezi, meghozták a gyógyszert, amit utóiratban mindjárt jelez is, csak nadályok nincsenek. De mire lezárna a levelét, ezeket is meghozták, úgyhogy egy pót-utóiratot vet a levél végére közölvén, hogy minden szükségeset azonnal útnak indít a fel-dunai táborba.

Az ételmezés, diéta teljesen a polgári előírásoknak és szokásoknak megfelelő volt. Az egyik ránk maradt étlap szerint a normális adagban reggel-este köménymagleves, délben üres vagy befőzött hús járt, a harmad-adagban becsinált savanyítva vagy anélkül, sült, fojtott kiskása, húslével vagy tejjel, tészta, húslével vagy tejjel, zöldsőzelék, aszalt gyümölcs képezte a választékot 6 vagy 9 latos kenyéradaggal. A fél adagban marhahús, egyveleges főzelék, tészta és 16 lat kenyér szerepelt, az egész adag ugyanez volt 26 lat² kenyérrel. Italok: fehér vagy vörösbor, sör és tej, ezeket meszellyel mérték. Maga az étrend nem volt változatos, pl. a derecskei tábori kórházban 1849. május 1–10-ig minden nap ugyanaz volt a koszt. Volt olyan kórház is, ahol a negyed adagban 3 lat kenyeret adtak, a fél adagban 6 lat kenyeret főtt hússal, az egész adagban 9 lat kenyeret valamivel több főtt hússal, ezt persze kevesellték az ápoltak és panaszt emeltek a megfelelő helyen. Az ételmezést helyi tényezőkkel oldották meg, a bevásárlástól kezdve a ételkészítésig. Vezényelt honvédek, markotányosnők, szakácsok vagy helyi vendéglős főzött a kórház részére térítésért. A beszerzési források bőségétől függött a sebesültek kosztolása, de az egészségi osztály is segített: Flór rizst, aszalt gyümölcsöt, jobb bort küldött az igénylőknek.

Az ágynemű- és fehérenemű-ellátásról csak szórványos emlékek maradtak fenn. Egy felszerelési nyugtán olvashatjuk, hogy az ágylétszámot másfélszer meghaladó ing és gatyá volt, minden szalmazsákhhoz vánkös (többek között „8 hamvevő, 2 fizér bugyoga” stb.). Derecskén 100 szalmazsákhhoz 270 lepedő, 137 ing és 142 gatyá szerepel, de csak 83 törölköző és 38 vánkös. Általában 2 hetenként vagy betegenként húztak fel tiszta ágyneműt és a betegek fehéreneműjét is rendszeresen mosatták. Ágyneműben és fehéreneműben sehol sem volt nagyobb hiány a lakosság áldozatkészsége folytán.

A kórtermek rendes tisztántartása, szellőztetése fontos követelmény volt. Ahol kezdetben nem is ment minden rendjén, a sok ellenőrzés itt is megteremtette a gyümölcsét.

A harcok közepette alakult ki lassan a kórházi kiürítés rendje. A gyógyultak sokáig maguk indultak vissza csapatukhoz, de nem jutottak el odáig, mert a legközelebbi egység besorozta őket. Később szabályozták, hogy csak transzportokban lehet kibocsátani a betegeket. Kialakították a szállítóházak rendszerét, ezek bonyolították le a gyógyultak, továbbbszállítandók, felülvizsgálatra menők transzportjainak irányítását és közbeni elhelyezését. A sebesülteket és betegeket kocsikaravánokon szállították. Pl. Egerből a főkórodából Tornyossy Ferenc orvos 26 kocsin hozta fel a betegek egy részét Pestre. A nem szállítható betegeket, ha menekülni kellett, a szükséges ápolószemélyzettel és egy polgári ruhába öltözött tiszttel hagyták hátra, hogy az ajánlja őket az ellenség parancsnokának jóindulatába.

A rokkantakat felülvizsgáló bizottság elé állításuk után Gödöllőn, majd a szatmárnémeti invalidusházban helyezték el, ha nem tudtak valamilyen állást vállalni. Pest visszafoglalása után a Károly kaszárnýában létesült egy központi invalidusház. Kossuth szívén viselte a „sérvitézék” gondját. A párizsi invalidusház mintájára hatalmas palotát akart számukra építtetni, megfelelő nyugdíjat adatott nekik.

² 1 lat=17,5 gr

A tábori kórházban meghalt honvédek polgári halottkémlés és anyakönyvezés után a helyi temető elkülönített részén, vagy a csatatér sírjai mellett temették el.

Meg kell említenem, hogy az ellenség sebesültjei és betegei éppen olyan gondos ápolásban részesültek, mint a magyar honvédek, amit az osztrákokról nem mindig, a horvátokról egyáltalán nem lehetett elmondani.

*

Az 1848–49-es szabadságharc tábori kórházi szervezete igen súlyos körülmények között, úgyszólván minden előző alap nélkül, a maga nemében forradalmi módon fejlődött ki az orvoskar akadályt nem ismerő munkája és a nép lelkes támogatása nyomán. A császári krónikások is el kellett, hogy ismerjék, hogy ez az apparátus teljesen a kor színvonalán állott és semmivel sem maradt hátra a császári mögött, a tábori ápolónők intézményének bevezetésében, a műtési altatás széleskörű használatában, a tábori mozgókórház és mozgó gyógyszerár felállításával elsőként áll a világon.